

Málovics György^{*}

Környezetvédelem vagy társadalmi igazságosság?

A környezeti igazságosság koncepciójának
értelmezési lehetőségei és hazai jelentősége[†]

A környezeti igazságosság koncepciója az utóbbi két évtizedben egyre inkább a nemzetközi tudományos főáram részének tekinthető. Ennek ellenére hazánkban viszonylag kevés kutató foglalkozik ezzel, s ennek megfelelően félig-meddig ismeretlen a téma a szélesebb tudományos közönség előtt. Mindez annak ellenére igaz, hogy egyes vélemények szerint ez lehet az a gondolkodásmód, amely folyamatosan terjed a globális zöldmozgalom berkein belül, és lassan leváltja – de legalábbis komolyan megváltoztatja – a hagyományosabb zöld nézeteket. Tanulmányom fő célja, hogy hozzájáruljon egy hazai környezeti igazságossági diskurzus elindításához. Ennek érdekében a dolgozat bevezet a környezeti igazságossággal kapcsolatos alapfogalmakba, röviden felvázolja a koncepció elmúlt két évtizedben bekövetkezett változását, illetve felvet a koncepcióval kapcsolatban néhány olyan dilemmát, amelyek jelentősek lehetnek a hazai tudományos és mozgalmi élet számára.

Az a mód, ahogyan a minket körülvevő környezeti problémákra tekintünk, nem pusztán elméleti szempontból érdekes, hanem fontos gyakorlati következményekkel jár a társadalmi és környezeti folyamatok alakulására. Meghatározza ugyanis, hogy egy adott – környezeti – ügyről az érintettek milyen szempontok alapján alakítják ki véleményüket, és e szempontok közül melyek élveznek elsőbbséget. Vagyis kihat a döntések információs bázisára (mi számít információnak és mi az, ami nem), az információkezelés módjára és így az adott döntés kimenetelére, végeredményben pedig az érintettek (az emberek és a természeti környezet) jólétére.

A környezeti konfliktusokkal összefüggésben számtalan olyan kérdés felmerül, amelyet az érintettek potenciálisan teljesen eltérő

^{*} A szerző közgazdász, a Szegedi Tudományegyetem Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézetének docense.

[†] Támogatta Izland, Liechtenstein és Norvégia, az EGT Finanszírozási Mechanizmuson és a Norvég Finanszírozási Mechanizmuson keresztül. A tanulmány korábbi változataihoz fűzött megjegyzéseiért köszönettel tartozom Bodorkós Barbarának, Kocsis Tamásnak, Pataki Györgynek, valamint a Védegylet Egyesület Környezeti Igazságosság Munkacsoportjának, különösen Szentistványi Istvánnak és Hajdu Gábornak.

szemszögből ítélnék meg. Hogyan döntsünk egy olyan helyzetben, amikor a környezetvédelmi érdekek az adott területet használók egyéb érdekeivel ütköznek? Figyelembe vegyük-e a döntés által hátrányosan érintett emberek helyzetének változását a szűk értelemben vett környezetvédelmi szempontokon túlmenően? Milyen fokú autonómiával rendelkeznek a területet használók? Kitehetők-e ők környezeti kockázatoknak valamilyen magasabb szintű (össz)társadalmi érdekre hivatkozva? Ha igen, akkor milyen feltételek mellett? Milyen mértékben szólhatnak bele az érintettek a fentiekhez hasonló, saját életminőségüket alapvetően meghatározó döntésekbe? Meghatározhatók-e egyáltalán az ilyen szituációkra vonatkozóan „univerzális” döntési szabályok, vagy ezek minden esetben az adott kontextus függvényei? Van-e jelentősége hazánkban a környezeti igazságosság koncepciójának, és ha igen, akkor miben rejlik ez?

A tanulmányban a környezeti igazságosság gondolkodásmódjának e kérdésekre adott válaszait mutatom be, elsősorban az e gondolkodásmód alapján szerveződő mozgalmak, valamint a vonatkozó kutatási terület elemzésén keresztül. A dolgozat első részében röviden definiálom a fontosabb alapfogalmakat, majd a környezeti igazságosság mozgalmának (KIM) történetét, valamint ennek a „szegények környezetvédelmi mozgalmához”, illetve a „főáramú környezetvédelmi mozgalomhoz” való viszonyát tárgyalom. Ezután a környezeti igazságossággal mint kutatási területtel foglalkozom, végül pedig a környezeti igazságosság koncepciójával összefüggésben felmerülő, hazai zöldmozgalmat érintő dilemmákról írok.

Fogalmi tisztázás

A környezeti igazságosság klasszikusnak számító bullardi definíciója értelmében *„minden embernek és közösségnek joga van a környezetvédelmi és közegészségügyi jogszabályok és szabályozás általi egyenlő védelemre”* (Brulle–Pellow, 2006, 104. o.). Ennél precízebben határozza meg a fogalmat a *környezeti igazságosság* talán leggyakrabban idézett definíciója, amely az Egyesült Államok Környezetvédelmi Hivatalától (USEPA) származik:

„A környezeti igazságosság az összes emberrel kapcsolatos méltányos bánásmód és érdemi bevonás a környezeti jogszabályok, szabályozások és politikák kidolgozásával, bevezetésével és kikényszerítésével kapcsolatban, fajra, bőrszínre, nemzetiségre, kultúrára, képzettségre és jövedelmi helyzetre való tekintet nélkül. A méltányos bánásmód értelmében emberek egyetlen csoportjára (beleértve a faji, etnikai, illetve szocioökonómiai csoportokat) sem hárulhat aránytalan mértékben az ipari, háztartási és kereskedelmi tevékenységekből, vagy a szövetségi, állami, helyi és törzsi szintű

környezeti programok és politikák végrehajtásából fakadó negatív környezeti következményekből.

Az érdemi bevonás értelmében (1) a közösség potenciálisan érintett tagjainak megfelelő lehetőségük van arra, hogy részt vegyenek a környezetüket és/vagy egészségüket befolyásoló tervezett tevékenységgel kapcsolatos döntésekben; (2) a köz hozzájárulása képes befolyásolni a szabályozó hatóság döntését; (3) az összes résztvevő szempontjait figyelembe veszik a döntéshozatali folyamatban és (4) a döntéshozók kezdeményezik a potenciális érintettek bevonását, és elősegítik e bevonási folyamatot.” (Maantay–Maroko, 2009, 5. o.)

A fenti definíciók azonban mára igencsak szűkössé lettek, tekintettel arra, hogy a KIM tevékenysége, illetve a vonatkozó kutatások nem korlátozódnak a környezeti (és közegészségügyi) szabályozás hatásainak elemzésére. Így helyesebb, ha a fenti definíciót nem pusztán környezeti politikákra, jogszabályokra stb. értjük, hanem minden olyan szabályozásra, amely megváltoztatja emberek, illetve közösségek környezeti erőforrásokhoz való hozzáféréseinek lehetőségeit, illetve környezetszennyezésnek való kitettségét. Amennyiben ehhez hozzávesszük, hogy a környezeti igazságosság koncepciója a környezet fogalmát annak hagyományos, környezetvédelmi jelentéséhez képest igencsak kiterjeszti, hiszen a koncepció értelmében a környezet „*mindazon helyek összessége, ahol dolgozunk, élünk, és játszunk*” (Taylor, 2000),² akkor kijelenthető, hogy a koncepció igen szélesan értelmezi a környezethez köthető igazságtalanságok körét.

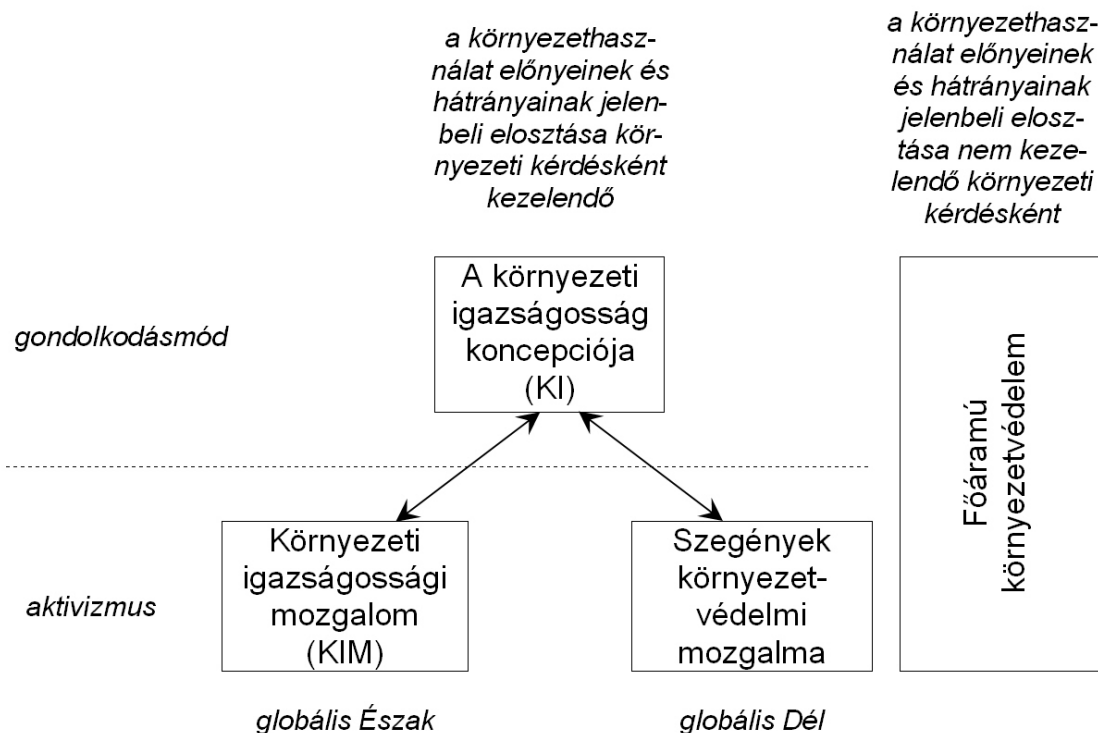
Környezeti egyenlőtlenség (inequality) vagy igazságtalanság (injustice) alatt hagyományosan olyan szituációt értünk, amikor „*egy adott társadalmi csoport aránytalan mértékben ki van téve környezeti veszélyeknek*” (Brulle–Pellow, 2006, 104. o.). A környezet kiterjesztett értelmezéséből fakadóan a „környezeti veszélyek” itt sem pusztán az egyes szennyezéseknek való kitettséget jelentik, hanem ezen túlmenően a „hagyományos” természeti erőforrásokhoz, illetve az olyan „kiterjesztett” környezeti javakhoz való hozzáférést is magukban foglalják, mint a megfelelő lakhatás, iskolai környezet stb. A környezeti rasszizmus pedig a környezeti igazság-

² „*Where we live, work and play.*” Ehhez Bullard (é. n.) hozzáteszi a „*go to school*” (iskolába járunk) kifejezést is. E definíció arra utal, hogy a környezeti igazságossági gondolkodásmód a környezet állapotát az emberre gyakorolt hatásokon keresztül értelmezi, így környezet alatt nem pusztán az ökológiai szempontból értékes természetet érti, hanem az ember közvetlen környezetét is – beleértve akár az ökológiai értelemben tökéletesen értéktelen városi területeket is. Bővebben lásd Taylor (2000).

talanság egyik megnyilvánulási formája, amikor is a környezeti igazságtalanság(ok)at egyes etnikumok, illetve ezek közösségei szenvedik el, nem elsősorban gyenge érdekérvényesítő képességük miatt, hanem főleg azért, mert adott etnikumhoz tartoznak.

A legátfogóbb elemzést a környezeti igazságosságról mint társadalmi paradigmáról Taylor (2000) adja, aki e gondolkodásmódot a környezetvédelem egyéb, „főáramú” gondolkodásmódjaival összehasonlítva mutatja be. Bár e főáramú környezetvédelmi gondolkodásmód nem egységes,³ Taylor szerint a környezeti igazságosság paradigmája mindenképpen különbözik ettől, lévén – a környezet fogalmának már említett kiterjesztésén túlmenően – nagyon komoly hangsúlyt fektet a nemzedéken belüli igazságosság kérdéseire, a környezeti jogokra, az autonómiára és a kulturális sokféleségre.

A tanulmányban a környezeti igazságosságra (KI) mint gondolkodásmódra utalok. Ez alatt azt értem, hogy ez nem más, mint a környezeti igazságossági mozgalomban (KIM) és a szegények környezetvédelmi mozgalmában gyökerező (gondolkodási) keret (Bullard, é. n.; Sellers, 2008) vagy ún. társadalmi paradigma (Taylor, 2000), amely alapvetően meghatározza, hogy hogyan tekintünk a látókörünkbe kerülő környezeti konfliktusokra. (Lásd az 1. ábrát.)

1. ábra. A környezeti igazságosság mint társadalmi paradigma viszonya a környezeti mozgalmakhoz (saját szerkesztés)

³ Ezen belül Taylor felosztásában a kizsákmányoló kapitalista paradigma, a romantikus környezetvédelmi paradigma, valamint az új ökológiai paradigma különíthetők el.

Az egyesült államokbeli KIM történetének főbb mérföldkövei

Bár már jóval a környezeti igazságosság koncepciójának népszerűvé válása előtt találkozhatunk a világ minden táján olyan csoportokkal, amelyek a környezeti igazságossághoz kapcsolódó ügyekért küzdenek (ilyeneket mutat be Martínez-Alier, 2000; Carruthers, 2009; Washington, 2008), maga a „környezeti igazságossági mozgalom” (KIM) kifejezés az Egyesült Államokból származik. Kialakulása az 1970-es évek során a „környezeti rasszizmus” ellen vívott küzdelmekhez köthető.⁴ Ennek során elsősorban őslakos, afro- és latino-amerikai helyi közösségek, valamint polgárjogi és egyházi szervezetek léptek fel alulról építkező (bottom-up) jelleggel a gazdasági tevékenységek környezeti költségeinek igazságtalan, érvelésük szerint etnikai alapú elosztása ellen.⁵ Az egyesült államokbeli környezeti igazságosság mozgalmat (KIM) „kirobbantó” konkrét esemény az Észak-karolinai Warren megye Afton településén az afro-amerikai közösség tiltakozása a PCB hulladéklerakó-építés ellen (USGAO, 1983; UCC, 1987). Ez váltotta ki a KIM történetében kiemelkedően fontosnak tekinthető jelentés (USGAO, 1983) elkészítését, amely az Egyesült Államok három délkeleti államában található négy veszélyeshulladék-lerakó környezetében élő közösségek etnikai és gazdasági összetételét vizsgálja. E tanulmány szerint a négy lerakó közül három esetében a lerakó környezetében élő emberek többsége afroamerikai. Emellett mind a négy szemétkerakó esetében elmondható, hogy a környező közösségek legalább 26%-a a szegénységi küszöb alatt él, és e 26% nagyobb része szintén afroamerikai. E dokumentum fontossága abban áll, hogy ez tekinthető az első olyan közismert hivatalos dokumentumnak, amely *a környezeti rasszizmus létének igazolása irányába mutat*.

A mozgalom történetének talán legfontosabb dokumentuma a United Church of Christ (UCC) 1987-es *Toxic Waste and Race*

⁴ A legrészletesebb lista a mozgalom történetének mérföldköveiről a KIM legfontosabb dokumentumának tekinthető *Toxic Wastes and Race* című kiadvány húszéves távlatból való visszatekintésében található (UCC, 2007). Itt terjedelmi okok miatt pusztán a mozgalom kezdeti szakaszának ama főbb eseményeit emelem ki röviden, amelyek a téma tudományos szakirodalmában (Martínez-Alier, 2000; Taylor, 2000; Egan, 2002; Low–Gleeson, 2009) gyakran megjelennek.

⁵ Az, hogy ezek az igazságtalanságok etnikai- vagy osztályalapúak-e, azóta is vita a környezeti igazságossággal foglalkozó szakirodalomban (lásd később). Ugyanúgy az is kérdéses, hogy az érintettek ténylegesen rasszistának ítélték meg ezeket az igazságtalanságokat, vagy a rasszizmus alapú érvelést csak céljaik hatékonyabb elérése érdekében alkalmazták. Az utóbbi kapcsán nehéz lenne állást foglalni, talán az tűnik legvalószínűbbnek, hogy egy-egy konkrét eseménynél – a mozgalmak korábban felvázolt általános jellegéből fakadóan – a résztvevők között mindkettőre találhatunk példát.

című tanulmánya. A dokumentum az Egyesült Államok teljes területén statisztikai módszerekkel vizsgálja a túlnyomóan kisebbségek által alkotott közösségek veszélyes hulladékoknak való kitettségét. Elemzi, hogy milyen a kisebbségi lakosság aránya kereskedelmi veszélyeshulladék-lerakók,⁶ illetve a nem ellenőrzött (azaz bezárt vagy felhagyott) mérgezőhulladék-lerakóhelyek közelében. A dokumentum következtetése, hogy mind a kereskedelmi veszélyeshulladék-lerakók, mind pedig a nem ellenőrzött lerakóhelyek környezetében a kisebbségek erősen felülreprezentáltak, amely stabil országos mintázatot képez.

A mozgalom gyors terjedését jelzi a Színes Bőrű Vezetők Első Nemzeti Találkozója (First National People of Colour Environmental Leadership Summit) 1991-ben. Ezen mintegy 650 aktivista részvételével elfogadták a környezeti igazságosság 17 alapelvét.⁷ E találkozó az, amely „hivatalosan” is elindította a környezeti igazságossági mozgalmat, és kijelölte annak napirendjét az elkövetkező évtizedre.⁸

A 90-es években a KIM nem maradt visszhang nélkül a közpolitikában sem. A mozgalom szempontjából jelentős esemény e tekintetben az 1989-es Bázeli Egyezmény a veszélyes hulladékok országhatáron túli szállításának ellenőrzéséről, amiben az aláírók elkötelezték magukat arra, hogy 1994-től nem szállítanak hulladékot az OECD országokból a nem OECD országokba. Emellett 1992-ben a USEPA létrehozta a Környezetvédelmi Méltányosság Hivatalát (Office of Environmental Equity), illetve Clinton elnök 1994-ben aláírta a 12898-as végrehajtási rendeletet, amelynek értelmében a szövetségi ügynökségeknek figyelembe kell venniük intézkedéseik és programjaik hatását a kisebbségben levő közösségek egészségére és környezeti jólétére (Low–Gleeson, 2009).

A KIM fenti mérföldkövei alapján tehát a mozgalom kezdeti szakaszában a környezeti rasszizmus ellen harcoló mozgalom,⁹ amely nem a főáramú környezeti mozgalmából, hanem a polgárjogi mozgalmából nőtt ki (Martínez-Alier, 2001).¹⁰ Továbbá, földrajzi értelemben kifejezetten az Egyesült Államokra, és e területen belül is egy

⁶ A dokumentum szerint egészen pontosan „a mérgező hulladékok kezelésére, tárolására és ártalmatlanítására szolgáló létesítmények” (UCC, 1987, xii. o.).

⁷ <http://www.ejnet.org/ej/principles.html> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)

⁸ <http://www.sric.org/voices/2003/v4n1/summit.html> (2011. 09. 24-i állapot.)

⁹ Egyes források (Brulle–Pellow, 2006) a KIM kezdeti szakaszában két, egymással szoros kapcsolatot ápoló irányzatot különítenek el. Az egyik irányzat a munkásosztálybeli fehérek mérgezőanyag-ellenes mozgalma (Anti-toxics Movement), a másik pedig a színes bőrűek környezeti mozgalma.

¹⁰ Sőt, a KIM kezdeményezései az amerikai környezetvédelem fősodrán kívül, sokszor éppen annak ellenében jelentek meg, mint ahogyan arra később rámutatok.

sajátos környezeti igazságossági problémára, a kisebbségek különböző szennyezéseknek való erőteljesebb kitettségére fókuszált. Végül a KIM a főáramú zöld értelmezéshez képest megváltoztatta a környezet kifejezés jelentését. A mozgalmárok számára a környezet immár nem pusztán az emberi hatások tekintetében „érintetlen” természetet foglalja magában, hanem mindent, ahol „élünk, dolgozunk és játszunk”. Ennek következtében a környezetszennyezést is az emberre gyakorolt hatáson keresztül értelmezi, különös hangsúlyt fektetve ennek társadalmi vonatkozásaira.¹¹

A KIM tematikus és térbeli „kiterjedése”

Már az 1990-es években, de különösen az ezredforduló után annak vagyunk tanúi, hogy a KIM fókusza folyamatosan, több irányban bővül. Sze és London (2008) a környezeti igazságossági tudományterülettel összefüggésben kétirányú bővülésről írnak: egyrészt a vizsgálatok új csoportokra és problémákra terjednek ki, másrészt új földrajzi területekre (a lokálistól a globálisig). Szigorú értelemben véve ez a kiterjedés már a környezeti igazságosság alapelveinek 1991-es megfogalmazásával elindult. Ezek az alapelvek ugyanis nem pusztán az egyesült államokbeli kisebbségekre, hanem deklaráltan az összes emberre vonatkoznak, és tematikusan is jelentősen elrugaszkodnak a szennyező anyagoknak való kitettség kérdéséről.

Bár magát a mozgalmat sokan egy helyi grassroot (alulról építkező) csoportok laza hálózatából álló, a veszélyes üzemek telepítése és mérgező anyagok kibocsátása ellen fellépő „szennyezés-ellenes” mozgalomként tüntetik fel, a valóságban már az 1990-es években ennél lényegesen többről van szó (Taylor, 2000). Egy, a 90-es évek elején készült kutatásból az derül ki, hogy a környezeti igazságossággal foglalkozó szervezetek az ügyek igen széles körén dolgoznak: víz- és levegőszennyezés, hulladéklerakás, újrahasznosítás, munkahelyi egészség és biztonság, lakáshelyzet, rovarirtó szerek, parkok és rekreációs (pihenési) lehetőségekhez való hozzáférés, energiaügyek, vadvilág, ólom, azbeszt, közösség-szervezés, üzemtelepítések és mérgező anyagok. Emellett megjelennek az étel-miszer-igazságosság (Gottlieb, 2009), a közlekedés-igazságosság, a menekültek, az atomenergia, az iskolai környezet, a szabad területekhez, parkokhoz, rekreációs területekhez való hozzáférés, a nemzetközi hulladékkereskedelem, a víz-igazságosság, a természeti katasztrófák, valamint a megfelelő lakhatás ügyei, illetve a környezeti igazságosság és a fenntartható fejlődés koncepciójának

¹¹ A környezetvédelem antropocentrikus (emberi jólétet központba helyező) megközelítése természetesen nem pusztán a KIM sajátja – bővebben lásd Taylor (2000).

viszonyával, például a globális klímaváltozással kapcsolatos kezdeményezések (UCC 2007).

A KIM történetének eddigi áttekintése kifejezetten az egyesült államokbeli mozgalomra szorítkozott, ugyanakkor ezzel párhuzamosan más északi (fejlett) országokban is folyamatosan jelentkeztek a környezeti igazságossághoz kapcsolódó hasonló kezdeményezések. Bár ezekről kifejezetten kevés tudományos szakirodalom áll rendelkezésre, ilyen kezdeményezések jelennek meg a fejlett világban például Nagy-Britanniában (Pedersen, 2009) vagy Közép-Európában (Steger, 2007; Harper et al., 2009).¹²

A szegények környezetvédelmi mozgalma

A környezeti aktivizmus és a környezetügy érdekében történő mozgósítás – bár hajlamosak vagyunk ezekre egyfajta „északi” találmányként tekinteni – az emberi történelem során számtalan formát öltött a Föld különböző részein (Carruthers, 2009). A környezeti igazságossági gondolkodásmódhoz kapcsolódó mozgalmi kezdeményezésekkel kapcsolatban fontos kiemelni a már az egyesült államokbeli KIM előtt megjelenő *szegények környezetvédelmi mozgalmát* (environmentalism of the poor) (Martínez-Alier, 2000, 2001, 2002, 2009; Guha, 1989; Carruthers, 2009; Adeola, 2000). E mozgalom a fejlődő országokból indult azokkal a környezetromboló beruházásokkal szemben, amelyek a helyi természeti környezet tönkretétele révén a szegény tömegek megélhetését fenyegették.

Az egyesült államokbeli KIM és a szegények környezetvédelme között több párhuzam is fellelhető. Mindkét mozgalom az emberből, illetve a környezethasználati előnyök és hátrányok elosztásának emberi közösségekre gyakorolt hatásából indul ki, és a környezetvédelem ügyét integrálja az emberi jóléttel, a közösségekkel és a közvetlen emberi környezettel. Mindkettő komoly hangsúlyt helyez a környezethasználat társadalmi szempontjaira, az elosztási és igazságossági kérdésekre. Utóbbi esetben ráadásul nem pusztán a disztributív igazságosság szempontjaira, hanem a folyamatok igazságosságára, és a közösségi autonómia kiemelt szerepének hangsúlyozására is. A fentiekből fakadóan mindkettő hangsúlyozza,

¹² Számos dokumentum vizsgálja tudományos szempontból a fejlett világban fellelhető környezeti igazságtalanságokat. A problémák feltárására irányuló tudományos elemzések sokasága azonban nem feltétlenül jelenti az aktivizmus megjelenését – bár nem teljesen független attól –, így e dokumentumok nem tekinthetők a fejlett világ mozgalmi fejleményei indikátorainak. Tekintettel a környezeti igazságossági kezdeményezésekkel foglalkozó szakirodalom hiányára, a KIM fejlett országokbeli terjedésének megfelelő elemzése egy nagyobb volumenű primer kutatást igényelne.

hogy a környezeti és társadalmi kérdések nem kezelhetők egymástól elkülönülten, hanem adott környezeti konfliktusokban e szempontok együttes figyelembevételére van szükség. Nem véletlen tehát, hogy Martínez-Alier (2002) összehasonlító munkájában amellet érvel, hogy a környezetvédelem e két újabb áramlatát egy jelenbeli közös mozgalomként is érdemes lehet értelmezni.

Lényeges különbségek is vannak ugyanakkor az egyesült államokbeli KIM és a szegények környezetvédelme között. Egyrészt a fejlődő országokban a környezeti igazságtalanságnak kitett többmilliárd ember – eltérően az Egyesült Államoktól – nem egy szűk kisebbségnek, hanem saját társadalmán belül, de globálisan is, a többségnek tekinthető. Másrészt az egyesült államokbeli KIM ügyek, amelyek alapvetően életminőségi kérdésekhez kapcsolódnak, délről még akár „luxusigényeknek” is tűnhetnek, tekintettel arra, hogy a déli mozgalom esetében a tét nem az életminőség javítása, hanem a közösségek pusztta fennmaradásának biztosítása. Harmadrészt, a fejlett országok kezdeményezései akár növelhetik is a déli mozgalom problémáit, amennyiben a KIM által kiváltott szabályozás a szennyező tevékenységek fejlődő országokba telepítését vagy a Dél természeti erőforrásainak intenzívebb használatát eredményezi. Ehhez képest Scheiring (2008) szerint a két áramlat (mozgalmi család) a 90-es években kölcsönös szolidaritások építésébe kezdett. A már tárgyalt KIM-történet is tartalmaz olyan eseményeket, amelyek a 90-es évek közepe óta e közeledésre utalnak (UCC, 2007).

A fentiekből látható, hogy a potenciális ellentmondások mellett alapja van annak, hogy a fejlett országok környezeti igazságossági kezdeményezései kapcsolódjanak a szegények környezetvédelmi mozgalmához. Egyes vélemények szerint ugyanakkor ez csak nagyon lassan következik be. Ezen a véleményen van Martínez-Alier (2000), aki ezt a KIM alterglob mozgalomban betöltött szerepével (illetve inkább annak hiányával) magyarázza.¹³ Egyelőre azt láthatjuk, hogy ha lassan is, de mindenképpen megindult a két mozgalom közeledése, ami azonban egyelőre nem tűnik a mozgalmak szerves összenövésének, hanem eseti érdekegyeztetésekben merül ki.

A KIM és a szegények környezetvédelmi mozgalmának viszonya a környezetvédelem főáramához

Amint azt már említettem, az egyesült államokbeli KIM erős polgárjogi gyökerekkel rendelkezik, aminek következtében a környezetvédelem történetével foglalkozó hagyományos megközelítések nem

¹³ Hasonló benyomása támad az érdeklődőnek, ha megnézi a CAU-EJRC honlapját, lásd <http://www.ejrc.cau.edu> (2011. 09.25-i állapot szerint).

is ismerik el annak zöldmozgalmi jelentőségét (Egan, 2002; Pedersen, 2009).¹⁴ Tény, hogy a KIM képviselői gyakran eltérően értelmezik a „környezetvédelmet” a főáramú környezetvédőkhöz képest. Sok esetben például előtérbe helyezik a helyi öngazgatást a szigorúbb földhasználati szabályokkal szemben. Bizonyos értelemben tehát a KIM-mozgalmárok valóban nem főáramú környezet- és természetvédő aktivisták. A KIM azzal is „vádolja” a főáramú zöldmozgalmat, hogy az pusztán a középosztálybeli fehér természetvédők igényeivel, és így az életminőséget érintő kérdések szűk körével törődik, amelyek elkülönülnek a marginalizált csoportok környezetrombolásból fakadó életminőségi problémáitól. A főáramú környezetvédők a KIM szerint sokkal inkább törődnek a természeti környezettel, mint azokkal az emberekkel, akik leginkább megszenvedik a leromlott környezetből fakadó jóléti hátrányokat. Mivel a főáramú környezetvédők nem tekintik feladatuknak, hogy politikai szerepet vállaljanak azzal, hogy társadalompolitikai ügyek széles körének platformjául szolgáljanak, a KIM „befogadása” a környezeti mozgalom számára igencsak problematikus (Egan, 2002). A fenti kritika fényében könnyen elképzelhető, hogy a KIM-nak sem célja az, hogy befogadást nyerjen a főáramú környezetvédelmi mozgalomba (legalábbis annak jelenlegi formájába).

Ez az ellentmondásos viszony 1990-ben vált nyilvánossá, amikor KIM aktivisták két nyílt levelet is írtak a vezető főáramú környezeti mozgalmi szervezeteknek (*a Group of Tennek*).¹⁵ Az első, kilenc aktivista által jegyzett levél azzal vádolta a főáramú mozgalmat, hogy álláspontjuk kialakítása során nem veszik figyelembe az etnikai kisebbségek helyzetéből adódó szempontokat, illetve nem (vagy legalábbis alig) alkalmaznak etnikai kisebbségekhez tartozó embereket.¹⁶ A második levelet százhárom színes bőrű aktivista írta, akik az Egyesült Államok délnyugati részén tevékenykednek. Eszerint egyrészt a főáramú környezetvédő szervezetek nem vállalnak fe-

¹⁴ Természetesen maga a főáramú környezeti mozgalom sem egységes, azon belül is megkülönböztethetők eltérő irányzatok (Martínez-Alier, 2002; Taylor, 2000; Castells, 2006). Ezekre terjedelmi okok miatt nem térek ki.

¹⁵ A Group of Ten szervezetei: National Audubon Society, Environmental Defense Fund, Environmental Policy Institute/Friends of the Earth, Izaak Walton League, National Wildlife Federation, National Resources Defense Council, National Parks Conservation Association, Sierra Club, Wilderness Society.

¹⁶ A különbségek a mozgalmakat támogatók személyi összetételében is tükröződnek (Taylor, 2000; Pedersen, 2009). A főáramú környezeti mozgalom ugyanis zömmel átlag feletti képzettséggel rendelkező fehér férfiakból áll, míg a KIM esetében a kisebbségek, illetve a női aktivisták szerepe meghatározó. Az Egyesült Államokban például a környezeti igazságossággal foglalkozó szervezetek tagságának 90%-a nő (Barry, 2008).

lelősséget a harmadik világ közösségei iránt, másrészt igencsak ellentmondásos, hogy a főáram nagy civil szervezetei vállalati finanszírozásból (is) tartják fenn magukat (Egan, 2002; UCC, 2007; Pedersen, 2009).

Hasonlóan konfliktusos lehet a főáramú környezeti mozgalom egyes képviselői által forszírozott „rezervátumszemlélet” és a szegények környezetvédelmi mozgalma közti viszony. Guha (1989) a szegények környezetvédelmi mozgalmanak különbségét a fejlett országbeli főáramú környezeti mozgalmakhoz képest két jellemzőben látja. Egyrészt a környezetpusztításnak leginkább kitett déli érintettek (szegény és föld nélküli parasztok, nők és őslakosok) célja nem életminőségük javítása, hanem a pusztta túlélés. Másrészt – ebből fakadóan – az általuk szorgalmazott környezeti megoldások komolyan foglalkoznak az egyenlőség, illetve a politikai és gazdasági újraelosztás kérdéseivel. Vagyis e mozgalmak számára az északi típusú „posztmateriális” környezetvédelem nem lényeges szempont. Ami igazán fontos, az a környezet használata, illetve az, hogy ebből kinek származik haszna/kára. Így a helyi környezet minősége elsősorban az egzisztenciális lehetőségek megőrzése miatt kerül előtérbe. Ebből fakadóan a mozgalom a helyi közösségi autonómia jelentőségét hangsúlyozza a környezethasználattal kapcsolatos állami/ipari döntéshozatallal szemben.

Szintén Guha (1989) az, aki kiválóan elemzi, hogy az érintetlen természet megőrzésére törekvő rezervátumszemléletű természetvédelem hogyan lehet mérhetetlenül káros, ha azt a harmadik világ országaira alkalmazzák. Azon túl, hogy már magában is ellentmondásos, hogy a Föld erőforrásainak döntő részét elfogyasztó északi országok fogyasztói társadalmi a déli országokban szeretnének megvédeni bizonyos globális közjavakat (például biodiverzitás), a déli országokban a rezervátumszemlélet akár közvetlenül is az erőforrások szegényektől gazdagokhoz áramlását okozhatja. Egy, a helyiek erőszakos kitelepítése árán megvalósuló rezervátum jellegű természetvédelmi terület esetében a területhasználati viszonyok jellemzően úgy változnak meg, hogy a területet addig használó helyiek alapvető szükségletei helyett az immár a gazdag helyi és külföldi turisták rekreációs igényeit elégíti ki. Ezen túl a környezetvédelem e módja – a vadon megőrzése – egyáltalán nem fordít figyelmet azokra a környezeti problémákra, amelyek közvetlenül érintik a szegényebb helyi rétegek életét (energiaproblémák, vízhiány, talajerózió, víz- és légszennyezés). Így a főáram délen kezdeményezett akciói sokszor a helyiek visszafordíthatatlan „kiszakítását” (social uprooting) eredményezik, és a „zöld imperializmus” egy formájának tekinthetők.

Végül fontos hangsúlyozni, hogy egyes vélemények szerint a főáramú környezetvédelmi mozgalomról nem pergett le minden kritika (Taylor, 2000; Pedersen, 2009; Scheiring, 2008). A szegények környezetvédelmével kapcsolatos megélhetési és a kisebbségekkel kapcsolatos környezeti igazságossági konfliktusok felismerésével a főáramú szervezetek egyre inkább igyekeznek érvényesíteni környezeti igazságossági szempontokat is működésük során. A környezeti igazságosság gondolkodásmódjának talaján álló mozgalmi kezdeményezések nem záródnak tehát önmagukba, hanem komoly hatást fejtenek ki magára a főáramú környezetvédelmi ideológiára is. Különösen, hogy a fenti ellentétek nem feltétlenül jelentik azt, hogy a KIM és a hagyományos környezetvédelem egyáltalán nem lehetnek egymás szövetségesei. A gazdasági növekedés ugyanis egyaránt veszélyezteti az „érintetlen” természeti területeket és az őslakos közösségek életét – e kettő ráadásul sokszor egybeesik (Taylor, 2000).

A KIM és a szegények környezetvédelme, valamint a főáramú környezetvédelem viszonyát elemezve látható tehát, hogy ez elvi síkon mind konfliktusokat, mind pedig együttműködési lehetőségeket magában hordoz. Egy-egy adott ügyben, így például a biológiai sokféleség védelme során egyaránt előfordulhat konfliktus (rezervátumszemléletű természetvédelmi megoldások), illetve együttműködés (helyi érintettek érdekeit is szem előtt tartó természetvédelmi megoldások).

A környezeti igazságosság mint kutatási terület

A KIM gyors sikere, valamint a szegények környezetvédelmi mozgalmának északi általi felfedezése nem hagyta érintetlenül a környezeti igazságossággal foglalkozó tudományos kutatást sem. Bár már az 1970-es években is születtek olyan kutatások, amelyek a környezeti igazságtalanságok feltárásával foglalkoztak (Bowen, 2002; Brulle–Pellow, 2006), mégis a KIM 1980-as évekbeli „boomjától” mondhatjuk azt, hogy a környezeti igazságosság koncepciója az akadémiai főáram része lett. A 80-as években – különösen annak első felében – a monográfiák száma lényegesen meghaladta a lektorált tudományos folyóiratokban megjelent cikkek mennyiségét, s valójában a 90-es években lehettünk szemtanúi a környezeti igazságossággal foglalkozó publikációk exponenciális növekedésének (Egan, 2002). Napjainkban számos tudományos jellegű írás születik a környezeti igazságossággal kapcsolatban, s a területnek 2008 óta önálló folyóirata is van *Environmental Justice* címmel.

Amikor a környezeti igazságosság témájában zajló tudományos vagy tudományos jellegű kutatásokról gondolkodunk, akkor – már

csak az előzőekben tárgyalt mozgalmi szálak következtében is – felmerül annak kérdése, hogy ezek mennyiben tekinthetők „normál tudományos” kutatásoknak, illetve mennyiben posztnormál jellegűek (Funtowitz–Ravetz, 2003; Ravetz, 2004).¹⁷ A környezeti igazságosság mint kutatási terület esetében mindkét „tudományos logikával” találkozunk. Egyre több példát találunk ugyanis a normál tudomány szabályai szerint készülő elemzésekre. Tipikusan ilyenek a „hagyományos”, lektorált¹⁸ folyóiratokban és tanulmánygyűjteményekben megjelenő publikációk. (Zömmel ilyen publikációk alapján íródott e tanulmány is.) Szintén ilyen lektorált folyóirat az *Environmental Justice* is.

Ugyanakkor az *Environmental Justice* folyóirat, célkitűzéseit tekintve, már magán hordozza a posztnormál tudomány jegyeit is, amennyiben az „a környezeti igazságossági küzdelmekben részt vevő összes szereplő – közösségek, üzleti szféra, akadémiai szféra, kormányzat és civil szervezetek – tapasztalatára és nézőpontjára épít”.¹⁹ Így a folyóirat egyfajta átmenet a normál tudomány (hiszen ennek fő minőségbiztosítási eszközét, a lektorálást alkalmazza) és a posztnormál tudomány között (nemcsak az akadémiai szféra, hanem mások, köztük a mozgalmi szereplők nézőpontjára is épít). Ugyanakkor a kutatási terület egyértelműen posztnormál vonása a folyamatigazságosság, ami a környezeti igazságosság egyik alapfogalma. Ez önmagában is megkérdőjelezi a szakértői tudás fel-

¹⁷ A normál és a posztnormál tudományok közötti különbséget leegyszerűsítve a következőképpen ragadhatjuk meg (Funtowitz–Ravetz, 2003). A *normál* tudomány szerint valami akkor tekinthető tudományos kutatásnak/információnak, ha a kutatások egy adott, nem megkérdőjelezett paradigma keretein belül folynak a paradigmán belüli elméletek feltöltése, a paradigma tökéletesítése érdekében. (Kuhn szemléletes hasonlatával élve ez nem más, mint egy kirakós játék megoldása.) A normál tudomány emellett feltételezi, hogy az így keletkező szakértői tudás megfelelő alapot (tudásbázist) szolgáltat a társadalmi döntéshozatalhoz. A *posztnormál* tudomány viszont a problémamegoldás normál tudomány által elfelejtett vonatkozásaira összpontosít. Így a bizonytalanságot, az értékelkötelezettséget és az eltérő nézőpontok legitim mivoltát a tudományos kutatás szerves részének tekinti. Ebből pedig az következik, hogy a posztnormál tudomány problémaorientált, és a társadalmi döntések során nem a szakértői tudás elégségességét, hanem a döntéshozatal nem szakértők számára történő minél teljesebb kiszélesítését/kinyitását hangsúlyozza, a szakértői vélemények/tudás közösség általi felülvizsgálata/kontrollja érdekében (extension of peer communities).

¹⁸ A lektorálás (peer review) a normál tudomány egyik – ha nem a – legfontosabb minőségbiztosítási eszköze.

¹⁹ <http://www.liebertpub.com/products/product.aspx?pid=259> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)

sőbbrendűségét, és annak közösség általi felülvizsgálatát, ellenőrzését hangsúlyozza.

Összességében tehát a környezeti igazságossági kutatások – bár ilyenek a normál tudomány logikája szerint szerveződő folyóiratokban is megjelennek – komoly posztnormál tudományos jegyeket mutatnak. Ezt a benyomást az is tovább erősíti, hogy az aktivizmus, illetve a tudományos kutatás gyakran a résztvevők személyében is összefonódik. Bár e személyi összefüggések feltárását célzó tudományos kutatásról nem tudok, erre utal, hogy a KIM fontos vezérelakjai egyben a tudományterület tudományos fokozattal rendelkező, egyetemeken dolgozó művelői is.²⁰ Ezzel szorosan összefügg, hogy a tudományterületen viszonylag komoly szerepe van a részvételi akciókutatásnak (Sze–London, 2008; Harper et al., 2009, Kelemen, 2011), amiből arra következtethetünk, hogy e területen számos esetben *a kutatás sokszor nem más, mint a cselekvés eszköze, és így a kutatási folyamat célja pozitív társadalmi változások előidézése* (Bodorkós, 2010). Olyan cselekvésé, amely helyi és szakértői tudáson egyaránt alapul – azaz optimális esetben a posztnormál tudomány normáinak megfelelően megy végbe.

A 2000 előtti viták a környezeti igazságosság (KI) szakirodalmában

A környezet fogalmának értelmezésekor, a mozgalmakhoz hasonlóan, a környezeti igazságossággal foglalkozó kutatás is meghaladja a „természeti környezetet”. Manapság a környezeti igazságosság kutatói beleértik a környezetbe az épített, a természeti, a politikai, a gazdasági és a társadalmi környezetet is (Mantaay–Maroko, 2008). A KI tudományterülete alapvetően arra hívja fel a figyelmünket, hogy a természethasználat előnyeit és hátrányait nem ugyanazok a személyek/közösségek élvezik, illetve viselik el.²¹ A hatalom egyenlőtlen elosztása következtében az előnyök és hátrányok elosztása nem véletlenszerű. *„A hatalmi viszonyok egy olyan társadalmi mecha-*

²⁰ Lásd <http://www.ejrc.cau.edu/staff.html> (2011. 09. 25-i állapot szerint).

²¹ Erre hívja fel a figyelmet a közgazdaságtani externália fogalom is. Más kérdés, hogy a hagyományos közgazdaságtan (és a környezetgazdaságtan) ezt nem elosztási, hanem hatékonysági problémaként vizsgálja. Az új intézményi közgazdaságtan (Paavola, 2005) ezt az externália fogalmat meghaladja, s az interdependenciák – amikor egy gazdasági szereplő választása más(ok) választását befolyásolja – koncepcióján keresztül közelíti meg a kérdést. Itt a kiindulópont az, hogy az egymástól függő (interdependens) ügynökök nem tudják egyszerre érvényesíteni összeegyeztethetetlen érdekeiket egy szűkös természeti erőforrásokkal jellemezhető környezetben, s ez környezeti konfliktushoz vezet. A közgazdaságtan mellett komoly környezeti igazságossági mondanivalója lehet a – környezeti konfliktusokat is vizsgáló – *politikai ökológiának* is.

nizmus alapjává válnak, amely az előnyöket felülre, a hátrányokat pedig alulra irányítja. Efféle költségáthárítás történhet időben, térben vagy társadalmi síkon. Időben a jelenből a jövőbe, térben a centrumokból a perifériákra, társadalmilag a felsőbb osztályoktól az alsóbb osztályok felé terelhetjük a költségeket. A környezeti igazságossággal foglalkozó kutatás és politika főleg a térbeli és társadalmi, vagyis a nemzedéken belüli síkokra összpontosít.” (Sachs, 2008, 18. o.) Így az erőforrások áramlását az „emberi jogi sérelmek társadalmi hátizsákja”²² is terheli.

A környezeti igazságossággal (KI) kapcsolatos tudományos kutatások többféle módon is kategorizálhatók. Bowen (2002) a környezeti igazságossággal foglalkozó empirikus kutatások három hullámát különíti el: az 1970-es, az 1980-as, illetve az 1990-es évek kutatásait. Bár elemzési köre nagyon szűk, mivel csak a KI klasszikus területeihez (lerakók, szennyezések) kapcsolódó, statisztikai adatokon nyugvó kvantitatív elemzéseket vizsgálja, cikke jól rámutat az ilyen típusú KI-kutatások „bukatóira”, illetve az ezekkel kapcsolatos dilemmákra.

Így felmerül (1) *a területi egységek kérdése*: melyik az a terület-egység (városrész, kerület, város, megye stb.), amelyik megfelelő arra, hogy statisztikai módszerekkel elemezzük a környezeti igazságtalanságok fennállását? (2) *A szennyezők problémája*: mely szennyezőket vizsgáljuk, illetve képesek vagyunk-e vizsgálni az ún. kumulatív kockázatot?²³ (3) *Az időbeliség problémája*: az, hogy jelen helyzetben egyes közösségek jobban ki vannak téve bizonyos szennyezéseknek, azt jelenti-e, hogy már a szennyező források telepítésekor is ők használták az adott területet? (4) *A kontrollváltozók és -területek problémája*: milyen egyéb változók lehetnek még felelősek a marginalizált helyzetben túlmenően a szennyező források telepítéséért, és ebből fakadóan mely földrajzi területeket kellene kontroll-területeknek tekinteni az elemzések során? (5) *A reprezentativitás problémája*: az elemzett esetek reprezentatív-e, azaz általánosíthatjuk-e eredményeinket (és milyen sokaságra) a környezeti igazságtalanságok megléte kapcsán? (6) *Statisztikai-mód-*

²² Sachs a „társadalmi hátizsák” kifejezést az „ökológiai hátizsák” analógiájaként használja. Így – bár Sachs ezt nem definiálja – a társadalmi hátizsák a fogyasztás és a gazdálkodás során jelentkező társadalmi költségekre (emberi jogsértésekre) utal.

²³ Manapság egyre több szakirodalom (Brulle–Pellow, 2006; Harner et al., 2002) foglalkozik az ún. kumulatív kockázatbecsléssel, amely az egyes közösségek egy időben többféle (azaz halmozott) környezeti kockázatoknak való kitettségét vizsgálja.

szertani problémák: megfelelő (területi) statisztikai eszköztárat vontatnak-e fel az egyes elemzések?

Az előzőtől eltérő szempontrendszer alapján, a tudományos irodalomra messzebből közelítve, Egan (2002) a környezeti igazságtalansággal foglalkozó irodalom két hullámát különíti el. Az első hullám (1990-es évek) a KIM empirikus alátámasztásához kapcsolódik. Témája a környezeti rasszizmus fennállásával kapcsolatos tudományos vita, valamint az, hogy a hátrányos megkülönböztetés etnikai alapú vagy osztályalapú-e.²⁴ E vitát tulajdonképpen Anderton és szerzőtársai 1994-es tanulmánya indította el, amely szerint a veszélyes hulladékok kezelésére, tárolására és elhelyezésére szolgáló kereskedelmi üzemek környezetében élő közösségek etnikai összetételében nincsenek országosan konzisztens és statisztikailag szignifikáns különbségek.

E tanulmányt a KIM gyakorlatilag a „*környezeti igazságtalanság elleni támadások első hullámának beindításaként*” (UCC, 2007, 22. o.) élte meg.²⁵ A tanulmány eredményei ellentmondásosak, mivel jellegéből fakadóan (az Egyesült Államok teljes területére vonatkozó statisztikai adatok kvantitatív elemzésén alapul) a fentebb már említett módszertani korlátokkal terhelt, amely korlátok természetesen az összes hasonló módszertannal készült vizsgálatot, így a környezeti igazságtalanságok és/vagy rasszizmus meglétét igazoló tanulmányokat is érintik. Emellett a tanulmány elkészítését részben a *Waste Management Inc.*, a világ egyik legnagyobb hulladékkezeléssel foglalkozó vállalata finanszírozta, amely szintén megkérdőjelezi a tanulmány hitelességét.²⁶ Ami bizonyos, hogy e tanulmány elindította a tudományos vitát a környezeti igazságtalanságok, illetve a környezeti rasszizmus létezéséről, amely – még ha nem is tekinthető tudományos értelemben lezártnak – komoly lökést adott a környezeti igazságtalanságokkal foglalkozó kutatásnak (Egan, 2002).

A KI irodalmának második hulláma – amely nem kapcsolódik az előzőhöz és nem is szünteti meg az első hullám témakörébe tartozó kutatásokat, amelyek továbbra is folynak – az 1990-es évek

²⁴ Ez az ún. „*race versus class debate*”, amely bizonyos értelemben hamis ket-tősség, hiszen nem egymást kizáró kategóriákról van szó. Brulle és Pellow (2006) kiválóan felvázolja, hogy a környezeti egyenlőtlenségeket kitermelő mechanizmusok mind osztály-, mind pedig etnikai helyzet alapján kitermelhetik ezeket az egyenlőtlenségeket.

²⁵ Valószínűleg precízebben fogalmaznánk, ha az előbbi idézetben a „*környezeti igazságtalanság*” kifejezés helyett a KIM-re utalnánk, lévén nem magát a koncepciót, hanem a mozgalmat „*érte támadás*”.

²⁶ Bowen (2002) ennek ellenére e tanulmányt találja a legmegalapozottabbnak a hasonló módszertannal készült tanulmányok közül.

közepén jelentkezett, és témája a KIM (valamint a szegények környezetvédelme) és a főáramú környezeti mozgalom viszonya. A vita tárgya, hogy e mozgalmaknak vajon mennyiben lehetnek közösek az érdekeik és céljaik, illetve mennyiben ellentétesek. Egyesek azt hangsúlyozzák, hogy a KIM és a főáramú környezeti mozgalom problémái közös okokra vezethetők vissza (kapitalizmus, fogyasztói társadalom, neoliberális politikák), amelynek következtében a két mozgalomnak nagyon sok esetben közös céljai lehetnek, illetve az összefonódás a mozgalmak között a gyakorlatban is megfigyelhető. Más vélemények szerint a két mozgalom alapvetően különböző töről fakad, aminek következtében a céljaik sok esetben élesen szemben állnak egymással (lásd az erről szóló korábbi alfejezetet).

A 2000 utáni viták: a környezeti igazságossági (KI-) kutatások további tematikus kiterjedése

Sze és London (2008) a környezeti igazságossággal foglalkozó szakirodalom áttekintése során a kutatási terület „kiterjedését” vizsgálja. Értelmezésükben a kutatások egyrészt új populációkra és problémákra, másrészt új földrajzi helyekre és elemzési egységekre terjednek ki. Míg ugyanis eleinte a KI szakirodalma döntően a mérgező és veszélyes hulladékok szegény, illetve kisebbségi közösségekre gyakorolt hatását vizsgálta, újabban (de már 2000 előtt is valamelyest, lásd korábban) elemzési fókusza jelentősen kiszélesedett.²⁷

Az újabb vizsgálatok *tematikusan* kiterjednek például a közlekedési lehetőségekre, ahol is létrejön a „közlekedés-igazságosság” fogalma. Szintén komoly kutatási irány az egészséggel kapcsolatos kutatás, ahol a szennyezéseknek való kitettség mellett nagy hangsúlyt kap a halmozódó (kumulatív) egészségügyi hatások vizsgálata is. Egyre több kutatás foglalkozik a lakhatással és földhasználattal, ahol a lakóegységek elhelyezkedésén túlmenően a lakhatási körülmények biztonsági és egészségügyi hatásait is elemzik. Ide tartoznak a városi övezetek kijelölése és a várostervezés (amelyeket az ésszerű növekedés /smart growth/ keretei között kezelnek a KI-kutatások), az ételmiszer-igazságossági és a közlekedésigazságossági, illetve a barnamezős beruházások is. Szintén egyre komolyabb kutatási irány az energiakérdéseké, amelynek során a kutatók az energiatermeléssel kapcsolatos környezeti és társadalmi externáliák elosztását, „eticizálását” vizsgálják.

²⁷ A tanulmányban csak a tematikus, illetve a földrajzi kiterjesztést mutatom be, az idézett cikk azonban részletesen foglalkozik a területi statisztikai módszerek finomításával, illetve a tudományos háttér kiterjedésével is.

A tematikus kiterjedés mellett megfigyelhető a kutatások földrajzi kiterjedése is, a kutatások egyre inkább globálissá válnak (ami Sze és London [2008] értelmezésében azt jelenti, hogy a kutatók kezdenek felzárkózni a mozgalmi realitásokhoz). A kutatások kiterjednek egyrészt új földrajzi területekre, például Nagy-Britanniára, Kanadára, Kamerunra, Nigériára, Dél-Afrikára és Dél-Amerikára. Másrészt az elemzések egyre inkább tematizálják a környezeti igazságtalanságok globális dimenzióit, illetve összekötik azokat olyan alapvetően globális témákkal, mint a neoliberalizmus, globalizáció, fenntartható fejlődés, illetve ökopolitika. A globális környezeti igazságtalanságok kapcsán a kutatók környezeti igazságossági szempontból elemzik a nemzetközi hulladékkereskedelmet, a klímaváltozást – ehhez kapcsolódik a „klímaigazságosság” koncepciója –, valamint a globális környezeti politikák alakulását. Mivel e kutatások nem elsősorban a környezeti igazságossági mozgalomhoz (KIM), hanem a szegények környezetvédelmi mozgalomához kapcsolódnak, így azt mondhatjuk, hogy ebben a periódusban erőteljesen terjednek az egyesült államokbeli fókuszot meghaladó és a KIM helyett a szegények környezetvédelméhez (is) kapcsolódó kutatások.²⁸

A fenti áttekintő tanulmány szerzőin kívül mások is megjegyzik, hogy a KIM-hez hasonlóan a tudományban is lényegesen kiszélesedett a környezeti igazságosság fogalma. Az etnikai csoportok mellett mára egyéb olyan sérülékeny csoportokkal is foglalkoznak, mint a gyermekek, az idősek, a legyengült immunrendszerű emberek, a jövő generációk, s minden további, földrajzilag szignifikáns különbség is az érdeklődés körébe tartozhat (Maantay–Maroko, 2009; Low–Gleeson, 2009). Az eredetileg vizsgált „negatív kimenetek” (szennyezés, járványok és bűnözés) mellett egyre inkább kutatják a „pozitív kimenetek” elosztását is (parkok, nyílt terek, megfelelő táplálék, oktatási és közlekedési lehetőségek). Emellett belefér a koncepcióba a természeti kockázatoknak való egyenlőtlen kitettség (árvíz, földcsuszamlás, aszály vagy hurrikánok) vagy bármely olyan más társadalmi-politikai, épített vagy természeti jelenség, amelynek eloszlása nem egyenletes (Maantay–Maroko, 2009).²⁹

²⁸ A környezeti igazságossággal foglalkozó kutatások elsősorban a szegények környezetvédelmi mozgalma révén jelennek meg az ökológiai közgazdaságtanban. Mindez elsősorban az ökológiai közgazdaságtan egyik emblematikus alakjának, Joan Martínez-Aliernek köszönhető. Jó betekintést ad e témába az *Ecological Economics* ökológiai elosztási konfliktusokkal foglalkozó 2010-es különszáma (Vol. 70, Iss. 2).

²⁹ Mindezt alátámasztja az is, ha a tudományterület folyóiratában (Environmental Justice) felbukkanó témákat tekintjük át.

KI(M)-kutatások Magyarországon

A magyar nyelven elérhető tanulmányok elsősorban nem hazánkra vonatkozó kutatások, hanem a környezeti igazságosság fontos vonatkozásait tematizáló külföldi írók kutatásainak fordításai. Ezek (Sachs, 2008; Low–Gleeson, 2009; Martínez-Alier, 2009) leginkább az Észak–Dél dimenzióban vizsgálódnak. Bár ezek az igazságtalanságok, amennyiben az elemzett problémákra, illetve a kapcsolódó mozgalmakra vonatkoztatjuk azokat, nem elsősorban a környezeti igazságossági mozgalomhoz (KIM), hanem a szegények környezetvédelméhez köthető problémák, a magyar nyelvű tudományos cikkek ezeket a környezeti igazságosság (KI) tárgykörébe tartozóként kezelik (lásd az 1. ábrát).

A magyar nyelvű empirikus kutatások hiánya nem jelenti azt, hogy hazánkban ne végeztek volna a KIM logikájához közel álló terepkutatásokat a környezeti igazságosság témájában. A hazai kutatások elsősorban a Közép-európai Egyetemhez (CEU) kapcsolódnak, és – feltehetően ebből is fakadóan – kizárólag angol nyelven érhetők el (Harper et al., 2009; Steger–Filcak, 2008; Steger, 2007). E kutatások közép-európai kontextusba helyezve elemzik – más közép-európai országok mellett – hazánk környezeti igazságossági szempontból legsérülékenyebbnek vélt csoportjának, a cigányságnak (egészen pontosan a cigányság cigánysorokon élő részének) a helyzetét. A közép-európai kontextus hatásának elemzése legteljesebb módon Harper és szerzőtársai (2009) munkájában jelenik meg, ahol a rendszerváltozás előtti, illetve az azt követő helyzet társadalom- és gazdaságpolitikájának szerepét is vizsgálják a mai helyzet kialakulásában. A kutatások komoly erőssége, hogy messze túlmutatnak a környezeti igazságtalanságok létének megállapításán, és törekednek az okok feltárására (amely a szerzők szerint alapvető feltétele annak, hogy a kutatás gyakorlati szempontból is hasznos legyen). Emellett Harper hazai kutatása (Harper et al., 2009) egy részvételi akciókutatás jellegű, amelynek eredményeképpen ebben az esetben a konvencionális kutatásokkal ellentétben (azokat meghaladóan) – a kutatók és az érintettek közös munkájaként – egyfajta környezeti igazságossági aktivizmus is megjelent hazánkban.

Módszertanukat tekintve a közép-európai kutatások kizárólag esettanulmány jellegűek. A kutatások értelmében a vizsgált cigánytelepeken élők (1) fokozottan ki vannak téve környezeti veszélyeknek, mert közel élnek a veszélyes hulladékkal szennyezett helyekhez, szeméttégetőkhöz, gyárakhoz, felhagyott ipari üzemekhez és egyéb szennyező forrásokhoz; (2) nem részesülnek olyan környezeti hasznokban, mint az iható víz, a hulladékkezelő létesítmények, a higiénia és a természeti erőforrásokhoz való hozzáférés; valamint

(3) élőhelyüket „határon túli” (beyond the pale) típusú területként kezelik.³⁰

A közép-európai környezeti igazságossági helyzetet vizsgáló kutatók közös munkájának eredményeként született legátfogóbb régiós környezeti igazságossági dokumentum felállít egy „Környezeti Igazságosság Keretrendszer” (Steger, 2007), amely támpontul szolgál a régiós helyzet elemzéséhez. Ebben a KI négy dimenziója különíthető el. (1) Az elosztási igazságossághoz tartozik a lakáshelyzet, vízhelyzet, higiénia, hulladékkezelés, egészségügyi szolgáltatások és infrastruktúra-fejlesztés. (2) A folyamatigazságosság kapcsán felmerül a képviselethez, az igazságos jogszabályi környezethez és igazságszolgáltatáshoz, valamint az információhoz való hozzáférés. (3) A képesség és tevékeny részvétel (agency) dimenziójában a biztonság, az oktatás és a társadalmi tőke szerepelnek, míg (4) a jogosultságokkal kapcsolatban az erőforrásokhoz való hozzáférés, illetve az egészséges környezet kérdései merülnek fel.

A hazai KIM típusú kutatások – erősségeik mellett – komoly ellentmondásokkal küzdenek. Egyrészt maguk a kutatók is elismerik, hogy a vizsgált közösségek kiválasztása – bár jó eséllyel ezek a legsérülékenyebbek a KI szempontjából – bizonyos értelemben esetleges, nem tudományos módszertan, hanem az adatok hozzáférhetősége, illetve a kutatásokat végzők szakértelme alapján történt (Steger, 2007). A másik, témánk szempontjából lényegesebb ellentmondás, hogy a kutatások – mint ahogyan azt már említettem – kizárólag cigánytelepen élő közösségek vizsgálatára korlátozódnak.

A környezeti igazságosság koncepciójának, valamint a környezeti igazságosság mozgalmának hazai jelentősége

A környezeti igazságosság koncepciója (KI), valamint a környezeti igazságosság mozgalmának (KIM) korábban bemutatott jegyei alapján kijelenthető, hogy ezek legalább két területen jelentősek hazánkban is.

A KI(M) jelentősége a hazai zöldmozgalom számára

A KIM egyesült államokbeli sikere arra mutat rá, hogy a környezetvédelmi problémák ezen újszerű, a „hagyományostól” eltérő megközelítése komoly mozgósítási potenciállal bírhat a hazai zöldek

³⁰ A „beyond the pale” kifejezés olyan területeket jelöl, amelyekre nem ugyanazok a szabályok és normák vonatkoznak, mint az azokat körülvevőkre. E helyeken a modern nemzetállam (sőt, a nemzetközi közösség) nem vállal kötelezettségeket, azokat „határon túlinak” tekinti (Harper et al., 2009).

számára. A KIM sikerének egyik kulcsa ugyanis az, hogy míg a főáramú zöldmozgalmat jellemző gondolkodásmód az emberi környezetrombolás kapcsán elsősorban a természetre és a rekreációs lehetőségekre gyakorolt negatív hatásokat emeli ki, addig a környezeti igazságosság az emberre gyakorolt hatást nem különíti el a természetre gyakorolttól, sőt az előbbire helyezi a nagyobb hangsúlyt. Így ez nem pusztán a természet problémáira fókuszál, hanem az emberekkel teli környezet (így a városi környezet, az otthon, a munka, a rekreáció) problémáira, valamint ezeknek az emberekre gyakorolt hatására.

Ebből fakadóan a *környezeti igazságossági keret*³¹ megváltoztatja a diskurzust – az Egyesült Államokban ez még sok esetben a koncepciót elutasító zöld szervezetekre is igaz (Schweizer, 1999; Taylor, 2000). A KIM gyors sikere (nagy mozgósítási képessége) az Egyesült Államokban egyrészt épp annak tudható be, hogy keretezése nagyon sokak nézetére rezonált,³² másrészt azokat az embereket célozta, akiket a korábbi reformmozgalmak nem. Az Egyesült Államokban a színes bőrűek, illetve a munkásosztálybeliek nem azért nem aktivizálódtak korábban, mert – mint ahogyan azt addig hitték – nem érdekli őket a környezet ügye, hanem mert nem volt olyan környezetvédelmi gondolkodásmód, amely támpontot adott volna mozgósításukhoz, aktivitásukhoz. A környezeti igazságossági diskurzus létrehozása és használata tehát kritikus volt a mozgósítás szempontjából. A KIM hatékonyan integrálta a környezet, a munka, a rekreáció és a társadalmi igazságosság ügyeit olyan strukturálisan különböző, ám ideológiailag összeegyeztethető ügyek mentén, mint az övezetek kialakítása, az üzemek telepítése, az ezeket „befogadó”

³¹ A keretezés a mozgalmokutatás központi fogalmai közé tartozik. Amennyiben elfogadjuk a valóság társadalmi felépítettségének tételét, úgy ezt a keretek mint eszközök segítségével tárhatjuk fel. Ezzel megragadhatók azok az értelmezési sémák, „amelyek segítségével a cselekvők elrendezik a világból származó információkat, értelmet adnak nekik, s egyben megjelölik a kívánatos világállapotot is” (Boda–Scheiring, 2006, 46. o.). Vagyis a mozgósítás nem pusztán a strukturális feszültségen, a kézzelfogható erőforrások hozzáférhetőségén és bevetésén, a politikai lehetőségek megnyílásán vagy bezáródásán, valamint a költség-haszon elemzésen múlik, hanem azon is, ahogyan e változókat keretezik, illetve annak mértékén, amennyire ezek rezonálnak a mozgósítás által megcélzott egyénekkal (Oliver et al., 2002). Az egyetlen általam felderített írás, amely hazánkban környezetügyben vizsgálja a keretezés jelentőségét, a Zengő ügyével foglalkozik (Scheiring, 2008).

³² „A keretek... akkor segítik elő egy mozgalom sikerét, ha rezonálnak a tágabb közönség által vallott nézetekre, keretekre, így képesek szimbolikusan is megteremteni a kapcsolatot a mozgalom és a célközönség között, elfogadottá téve a mozgalom által propagált célt, célokat, mozgósítva a támogatókat, és demobilizálva az ellenzőket.” (Scheiring, 2008, 113. o.)

közösség szocioökonómiai és demográfiai jellemzői, valamint az egészség- és a foglalkozási biztonság.

Azaz, amennyiben a zöldmozgalom itthon képes az embereket jobban foglalkoztató ügyekre is reagálni (azaz nem pusztán a természetet védi, hanem odafigyel az embereket érő közvetlen hatásokra is), elképzelhető, hogy mozgósítási képessége is megnő. Könnyen elképzelhető ugyanis, hogy egyes közösségek nem vagy csak nehezen mozgósíthatók egy, a település határában lévő, ökológiailag értékes, ám nem használt terület megvédése érdekében (főleg, ha ott a területet veszélyeztető beruházás által munkahelyek is teremődnek), ugyanakkor egy ökológiailag értéktelen, ám számukra fontos környezeti igazságtalanság (ilyen lehet például egy személtlerakó építése, egy utcai fasor tervezett kivágása vagy egy tömegközlekedési átszervezés) esetében könnyebben mozgósíthatók.

Tisztában kell lenni ugyanakkor azzal, hogy a környezeti igazságossági gondolkodásmód nem pusztán új, a zöldmozgalom számára eddig nem lényeges ügyek vállalását jelentheti, hanem a „klasszikusabb” környezet-, illetve természetvédelmi kérdések más szempontú megközelítését is. E megközelítés bizonyos esetekben találkozhat a főáramú zöld érveléssel is, így egyes ügyek esetében e kettő között komoly *szinergiák* lehetnek. A zöldek – bár ezzel kapcsolatos elemzések legjobb tudomásom szerint még nem készültek – komoly környezeti igazságossági érvelést alkalmaztak és alkalmaznak például a genetikailag módosított szervezetek, a Zengő, a Rába oszt-rák szennyezése, illetve a hazánk közvetlen közelébe építendő és egészségügyi kockázatot generáló létesítményekkel kapcsolatban. Ezekben az esetekben nem pusztán hagyományos környezet- és természetvédelmi érveket sorakoztatnak fel, hanem komolyan kifogásolják a döntési folyamatok antidemokratikus mivoltát (folyamatok igazságtalansága), illetve a keletkező előnyök és károk elosztásának igazságtalanságát (földrajzi és társadalmi igazságosság). Más típusú ügyek esetében viszont a környezeti igazságossági gondolkodásmód akár komoly konfliktusba is kerülhet a hagyományosabb zöld szempontokkal. Ilyen, hazánkban is dokumentált esetek például a helyi gazdálkodók és a helyi természetvédelmi hatóság konfliktusa, amikor igazságossági szempontokat, valamint a helyi emberek jólétére gyakorolt hatásokat is mérlegelve teljesen eltérő lehet a helyzet megítélése, mint egy hagyományosabb, rezervátumszemléletű elemzés esetében (Bodorkós–Mertens, 2009; Kelemen et al., 2009; Pataki, 2008).

*A környezeti igazságossággal foglalkozó szervezetek dilemmái –
„belső” környezeti igazságossági dilemmák*

A környezeti igazságosság koncepciójának (KI), illetve magának a környezeti igazságosság mozgalomnak (KIM) a története számtalan olyan dilemmát vet fel, amelyekről a téma, illetve az ügy iránt elkötelezetteknek érdemes elgondolkodniuk. Az első ezek közül az, hogy egyáltalán *mi tekinthető hazánkban releváns környezeti igazságossági ügynek*. Mint ahogyan arra az összehasonlító tanulmányok (Sze–London, 2008; Carruthers, 2009; Pedersen, 2009; Harper et al., 2009) rámutatnak, a környezeti igazságtalanságok, illetve az azokkal kapcsolatos cselekvés módja mindig kontextusfüggő, és a rasszizmusra, illetve a faji-etnikai alapú negatív diszkriminációra alapozó KIM az egyesült államokbeli körülmények sajátos terméke (Martínez-Alier, 2001).

Az e kontextusfüggőség által felvetett egyik legkomolyabb dilemmát, azaz az etnikai alapú megközelítés alkalmazásának lehetőségeit/problémáit a hazai kutatók is említik (Harper et al., 2009). Ennek legfőbb veszélye a hazai környezeti igazságossági kezdeményezésekre vonatkozóan abból fakadhat, hogy a KI etnikai alapú (a hazai cigányság egyes rétegeire koncentráló) megközelítésével olyan helyzetet hozunk létre, amely nem feltétlenül bír mozgósító erővel a nem etnikai alapon környezeti igazságtalanságnak kitett csoportokkal. A környezetvédelmi gondolkodásmódok mozgósítási képességének mértéke szempontjából ugyanis alapvető fontosságú egyrészt az, hogy az ezek által hangsúlyozott tények és folyamatok megtapasztaltak, illetve megtapasztalhatók legyenek, valamint hogy ezek érzelmi reakciót váltsanak ki (Taylor, 2000). E tényezők tekintetében pedig komoly veszélye van annak, hogy a környezeti igazságtalanságok etnikai alapú kezelése a mozgósítás ellen hat. Egyrészt nyilvánvaló, hogy a nem cigánytelepeken élők a legtöbb esetben teljesen másfajta környezeti igazságtalanságoknak vannak kitéve, mint a cigánytelepeken élők; azaz az előbbi csoport esetében jó eséllyel hiányzik a közvetlen tapasztalat az etnikai alapú környezeti igazságtalanságokat illetően. Másrészt a cigánytelepen élők már említett „határon túli”-kénti kezelése az érzelmi reakció kialakulását akadályozhatja.

Sőt még az is előfordulhat, hogy az etnikai alapú környezeti igazságossági megközelítés alkalmazása kifejezetten *kontraproduktív* lesz a kezdeményezések szempontjából. Ennek oka, hogy Magyarországon, hazánk félperifériás helyzetéből adódóan, nagyon sokan érezhetik úgy, hogy ki vannak téve mind disztributív értelemben, mind pedig a folyamatok igazságtalansága kapcsán környezeti igazságossági problémáknak. A *disztributív* igazságtalanságokkal

kapcsolatban ugyan nincsenek hazai tudományos elemzések, ám amennyiben áttekintjük a KIM koncepciójának kibővített értelmezését, akkor jó okunk van azt feltételezni, hogy a célzott elemzések tömegesen tárnának fel környezeti igazságtalanságokat. A környezetpolitikai (és egyéb társadalompolitikai) döntésekben való *folymatigazságtalansági* kérdések azonban jól követhetők (Bajmócy, 2009; Józsa, 2006; Rechnitzer, 2007). Ezen igazságtalanságok megléte pedig azt eredményezheti, hogy az egy bizonyos kisebbséget – annak kisebbség mivolta vagy érdekérvényesítő képességének hiánya miatt – érint, és a többség által nem feltétlenül elismert környezeti igazságtalanságok hangsúlyozása a többségből még ellenkezést is kiválthat. Ennek oka, hogy ezt a többség akként élheti meg, legyen ez az érzés vélt vagy valós, hogy ezzel saját, általa legitimnek tekintett alapvető problémáit hagyják figyelmen kívül.

Amennyiben tehát célunk egy magas mozgósítási képességgel rendelkező környezetvédelmi megközelítés létrehozása, hazánkban nem feltétlenül érdemes pusztán etnikai alapon kezelni a problémát. Sőt éppen annak belátása, hogy a környezeti igazságtalanságok kialakulása nem pusztán etnikai alapon megy végbe, vezethet el oda, hogy saját problémáinak felismerésén keresztül a jelenleg potenciálisan érzéketlen többség ráébred a nála is szerencsétlenebb helyzetben lévő kisebbségek, illetve a jellemzően őket is magukba foglaló szegényebb társadalmi csoportok helyzetére, és legitimnek ismeri el azok igényeit. Ennek oka, hogy könnyen elképzelhető (bár erre vonatkozó tudományos ismereteink korlátozottak), hogy a környezeti igazságosság szempontjából hazánkra sem az egyesült államokbeli állapotok, sem pedig a fejlődő országokra jellemző állapotok nem jellemzők, hiszen régióink sajátos helyzetű, s ezért sajátos problémákkal rendelkeznek. Itthon a harmadik világbeli környezeti igazságossági problémák ugyanúgy megtalálhatók (például egyes cigánytelepeken³³), mint az életminőségi problémák.

Az utóbbiakat különösen jól példázzák a hazai, környezeti igazságossági vonásokkal is rendelkező privatizációs folyamatok a közterek beépítésétől kezdve a bevásárlóközpontok terjeszkedésén át egészen a közfürdők magánkézbe adásáig. Ezek, bár nem olyan szintű alapszükségleteket érintenek, mint a fejlődő országok lakos-

³³ Természetesen a hazai cigánytelepeken jelentkező környezeti problémák annyiban semmiképpen sem hasonlíthatók a klasszikus harmadik világbeli problémákhoz, hogy itt nem arról van szó, hogy a többségi társadalom kiszákmányolja az adott területen korábban potenciálisan fenntartható életmódot, gazdálkodást folytató bennszülött közösségeket, s elveszi a korábban általuk fenntarthatóan használt erőforrásokat – mint ahogyan az a harmadik világban ez sok esetben megtörténik.

ságát vagy akár csak a hazai cigányság jelentős részét érintő problémák, mégis hazai „tömegek” olyan szolgáltatásokhoz való hozzáférését érintik hátrányosan (alapvető rekreációs szolgáltatások, egészséges helyi élelmiszerekhez való hozzáférés stb.), amelyek egyrészt hazánkban sokáig kvázi közszolgáltatásként voltak jelen, másrészt semmi esetre sem tekinthetők „elitistának” vagy fenntartatlan luxusnak.

A túlzottan beszűkítő megközelítés alkalmazása mellett azonban a környezeti igazságosság fogalmának túlzott kitágítása is komoly gondokat okozhat. Ahogyan Castells (2006) fogalmaz, a környezeti igazságtalanságok elleni tiltakozások esetenként az elit pozíciójának, a status quónak a megőrzésére is szolgálhatnak. Az ilyen típusú ügyek vállalása nyilvánvalóan ellentétes a KI eredeti szellemiségével; azaz a marginalizált helyzetben lévő csoportok életfeltételeinek javításával. Sőt, kifejezetten annak ellenében hathat, ugyanis ott, ahol a jogok magától értetődően konfliktusban állnak egymással, ott túl könnyen dönthetnek hatalmi szóval. Ahogy egyre több közöség teszi magáévá a „*Csak ne az én kertembe!*”-szemléletet (NIM-BY), a legkisebb politikai és gazdasági erővel rendelkező csoportok még inkább ki lesznek téve a veszélynek, hogy még nagyobb hányad háruljon rájuk a mérgező hulladékokból (Low–Gleeson, 2009).

Végül dilemmát jelenthet a hazai környezeti igazságossági ügyekben aktív szervezetek számára az is, hogy milyen társadalmi csoportok, illetve civil szervezetek körében keressenek szövetségeket. Természetesen e kérdésre sem lehet egyértelmű választ adni, ugyanakkor mindenképpen felmerül, hiszen a helyi kontextus meghatározza azt is, hogy ki az, aki fogékony lehet a környezeti igazságossági kérdésekre.

Összegzés

A környezeti igazságosság koncepcióját (KI) a vonatkozó mozgalmak, valamint a téma napjainkra egyre inkább önálló, multidiszciplináris kutatási területén keresztül mutattam be. A mozgalmi szint tovább bontható, amennyiben mind a „fejlett” Észak (KIM), mind pedig a „fejlődő” Dél világában (szegények környezetvédelme) találkozunk környezeti igazságossági gondolkodásmód mentén küzdő társadalmi mozgalmakkal.

A mozgalmi cselekvések mögötti gondolkodásmód szerint a környezet azon összetartozó helyek összessége, ahol élünk, dolgozunk és játszunk, és a környezeti változások hatását nem lehet az emberre gyakorolt hatás mérlegelése nélkül megítélni. Így a környezethasználattal összefüggésben nem pusztán az a fontos, amit teszünk, hanem az is, hogy ki teszi vagy teheti, és milyen feltételek

mellett. Ebből fakadóan a KI(M)-ből jövő kezdeményezések erős társadalmi éllel rendelkeznek.

A KI koncepciója komoly tanulságokkal szolgálhat a hazai mozgalmi élet vonatkozásában is. A KIM és a szegények környezetvédelmi mozgalmának nemzetközi sikere kapcsán mindenképpen érdemes elgondolkodni azon, hogy egy környezeti igazságossági megközelítés alkalmazása milyen hasznokat hozhat a hazai zöldek számára a mozgósítási képesség szempontjából, illetve hogy mennyire változtatja meg e gondolkodásmód azt, ahogyan a hazai környezeti konfliktusokra tekintünk. Végül érdemes megfontolni, hogy amennyiben célunk a hazai környezeti igazságtalanságok felszámolásához való hozzájárulás egy magas mozgósítási képességgel rendelkező megközelítés létrehozása által, akkor milyen ügyeket és hogyan kellene a hazai mozgalmi kezdeményezéseknek magukra vállalniuk.

HIVATKOZÁSOK

Adeola, F. (2000): *Cross-National Environmental Injustice and Human Right Issues. A review of Evidence in the Developing World*; American Behavioral Scientist 43 (4), 686–706.

Anderton, D. L. – Anderson, A. B. – Oakes, J. M. – Fraser, M. R. (1994): *Environmental Equity: The Demographics of Dumping*. Demography, 31, 2, 229-248.

Bajmócy Z. (2009): *Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe*; SZTE GTK, Szeged

Barry, J. M. (2008): „*A Small Group of Thoughtful, Committed Citizens*”: *Women’s Activism, Environmental Justice, and the Coal River Mountain Watch*; Environmental Justice 1, 25–33.

Boda Zs. – Scheiring G. (2006): *Zöld közpolitika-befolyásolás az Európai Unióban*; Politikatudományi Szemle 15 (4), 41–74.

Bodorkós, B. (2010): *Társadalmi részvétel a fenntartható vidékfejlesztésben: a részvételi akciókutatás lehetőségei. Doktori értekezés*. Szent István Egyetem, Környezettudományi Doktori Iskola, Gödöllő.

Bodorkós B. – Mertens, C. (2009): *Kié a föld? – Intézményi elemzés a természetvédelem helyi irányításáról*. Természetvédelmi Közlemények, 15, 103-118.

Bowen, W. (2002): *An Analytical Review of Environmental Justice Research: What Do We Really Know?*; Environmental Management 29 (1), 3–15.

- Brulle, R. J – Pellow, D. N. (2006): *Environmental Justice: Human Health and Environmental Inequalities*; Annual Review of Public Health 27; 3.1–3.22.
- Bullard, R. D. (é. n.): *Environmental Justice in the 21st Century*; <http://www.ejrc.cau.edu/ejinthe21century.htm> (2011. 09. 24-i állapot szerint)
- Carruthers, D. V. (szerk.) (2009): *Environmental Justice in Latin America: Problems, Promise, and Practice*; MIT Press, London
- Castells, M. (2006): *Az én kizöldülése: A környezeti mozgalom*; in. *Az információ kora: Gazdaság, társadalom, kultúra*; II. kötet (Az identitás hatalma), Gondolat, Budapest, 213–240.
- Egan, M. (2002): *Subaltern Environmentalism in the United States: A Historiographic Review*; Environment and History 8, 21–41.
- Funtowicz, S. – Ravetz, J. (2003): Post-Normal Science; Internet Encyclopaedia of Ecological Economics, <http://www.ecoeco.org/pdf/pstnormsc.pdf> (2011. 09. 24-i állapot szerint)
- Gottlieb, R. (2009): *Where We Live, Work, Play... and Eat: Expanding the Environmental Justice Agenda*; Environmental Justice 2 (1), 7–8.
- Guha, R. (1989): *Radical American Environmentalism: A Third World Critique*; Environmental Ethics 11 (1), 71–83.
- Harner, J. – Warner, K. – Pierce, J. – Huber, T. (2002): *Urban Environmental Justice Indices*; The Professional Geographer 54 (3), 318–331.
- Harper, K. – Steger, T. – Filcak, R. (2009): *Environmental Justice and Roma Communities in Central and Eastern Europe*; Environmental Policy and Governance 19 (4), 251–268.
- Józsa Z. (2006): *Önkormányzati szervezet, funkció, modernizáció*; Dialóg Campus, Budapest–Pécs
- Kelemen E. (2011): *Árak vagy érvek? Módszertani dilemmák a természet szolgáltatásainak értékelésében*. Kovász, tavasz–tél, 33–59.
- Kelemen E. – Málovics Gy. – Margóczy K. (2009): *Ökoszisztéma szolgáltatások felmérése során feltárt konfliktusok az Alpári-öblötben*; Természetvédelmi Közlemények 15, 119–133. http://www.mbtktv.mtesz.hu/tvk/2009/11_kelemeneszter_119-133.pdf (2011. 09. 24-i állapot szerint.)
- Low, N. – Gleeson, B. (2009): *Környezeti igazságosság: A környezeti minőség elosztása*; in. Scheiring G. – Jávorski B. (2009), 408–449.

Maantay, J. – Maroko, A. (2009): *Mapping urban risk: Flood hazards, race, & environmental justice in New York*; Applied Geography 29 (1), 111–124.

Martínez-Alier, J. (2000): *Environmental Justice, Sustainability and Valuation*; Harvard Seminar on Environmental Values, <http://ecoethics.net/hsev/200003txt.htm> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)

Martínez-Alier, J. (2001): *Mining conflicts, environmental justice, and valuation*; Journal of Hazardous Materials 86, 153–170.

Martínez-Alier, J. (2002): The Environmentalism of the Poor. A Report for UNRISD for the WSSD <http://www.wrm.org.uy/actors/WSSD/alier.pdf> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)

Martínez-Alier, J. (2009): Irányzatok a környezeti mozgalomban; in: Scheiring G. – Jávör B. (2009), 27–46.

Oliver, P. E. – Cadena-Roa, J. – Strawn, K. D. (2002): *Emerging Trends in the Study of Protest and Social Movements*; in: Dobratz, B. A. – Buzzell, T. – Waldner, L. K. (szerk.): *Theoretical Directions in Political Sociology for the 21st Century*; JAI Press, <http://www.ssc.wisc.edu/~oliver/PROTESTS/ArticleCopies/EmergingSMAug02FinalSP1.pdf> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)

Paavola, J. (2005): *Seeking Justice: International Environmental Governance and Climate Change*; Globalizations 2 (3), 309–322.

Pataki Gy. (2008): *Érdekkonfliktusok a természetvédelemben (Interest-based conflicts in nature conservation)*; 5th Hungarian Conference of Biological Conservation, Nyíregyháza

Pedersen, O. W. (2009): *Transatlantic Movements of Justice: A Story of Inspiration and Diversity*; Environmental Justice 2 (1), 35–41.

Ravetz, J. (2004): *The post-normal science of precaution*. Futures, 36, 347–357

Rechnitzer J. (szerk.) (2007): *Település és fejlesztés. A közszolgáltatások hatékonyságának növelése a településfejlesztésben*; KSzK ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest

Sachs, W. (2008): *Ökológia és emberi jogok*; Kovász 12 (3–4), 15–56.

Scheiring G. (2008): *Seattle nyomában. A globalizációkritikai mozgalom mint a globális kormányzás új tényezője*; Politikatudományi Szemle 3, 87–107.

Scheiring G. – Jávör B. (szerk.) (2009): *Oikosz és Polisz – Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*; L'Harmattan, Budapest

- Schweizer, E. (1999): *Environmental Justice: An Interview with Robert Bullard*; Earth First! Journal; <http://www.ejnet.org/ej/bullard.html>
- Sellers, C. (2008): *Environmental Justice as a Way of Seeing*; Environmental Justice 1 (4), 177–178.
- Steger, T. (2007): *Making the Case for Environmental Justice in Central and Eastern Europe*; CEPL-HEAL-The Coalition for Environmental Justice, Budapest, http://www.envhealth.org/IMG/pdf/Making_the_case_for_environmental_justice.pdf (2011. 09. 24-i állapot szerint)
- Steger, T. – Filcak, R. (2008): *Articulating the Basis for Promoting Environmental Justice in Central and Eastern Europe*; Environmental Justice 1, 49–53.
- Szabó M. (szerk.) (1999): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988–1998). Tanulmányok*; Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány, Budapest
- Szabó M. (2001): *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás – történeti és összehasonlító perspektívában*; Rejtjel Kiadó, Budapest
- Sze, J. – London, J. K. (2008): Environmental Justice at the Crossroads; Sociology Compass 2 (4), 1331–1354.
- Taylor, D. A. (2000): *The Rise of the Environmental Justice Paradigm: Injustice Framing and the Social Constriction of Environmental Discourses*; American Behavioral Scientist 43, 508–580.
- UCC (1987): *Toxic Wastes and Race in The United States*; UCC Commission for Racial Justice, New York, <http://www.ucc.org/about-us/archives/pdfs/toxwrace87.pdf> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)
- UCC (2007): *Toxic Wastes and Race at Twenty: 1987–2007. Grassroots Struggles to Dismantle Environmental Racism in the United States*; A Report Prepared for the United Church of Christ Justice and Witness Ministries, <http://www.ucc.org/assets/pdfs/toxic20.pdf> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)
- USGAO (1983): *Siting of Hazardous Waste Landfills and Their Correlation With Racial and Economic Status of Surrounding Communities*; General Accounting Office, GAO/RCED-83-168. Washington, DC, <http://archive.gao.gov/d48t13/121648.pdf> (2011. 09. 24-i állapot szerint.)
- Washington, S. H. (2008): *Mrs. Block Beautiful: African American Women and the Birth of the Urban Conservation Movement, Chicago, Illinois, 1917–1954*; Environmental Justice 1, 13–23.